

Leszek MIKRUT

Ludowe tradycje w bajkach Grzegorza Danilewskiego

Народные традиции в сказках Григория Данилевского

Les traditions populaires dans les fables de Grzegorz Danilewski

Grzegorz Danilewski (1829-1890) należał w XIX wieku do bardzo płodnych i poczytnych beletrystów rosyjskich. Jednakże wraz z upływem lat jego dorobek artystyczny, wywołujący za życia autora wiele polemik, uległ zapomnieniu. Choć Danilewski nie zajął miejsca w panteonie koryfeuszy literatury rosyjskiej, jednakże jak i wielu innych drugorzędnych twórców zasługuje on na przypomnienie i szerszą popularyzację. Zanim przyszedł do pisarstwa całkowicie poświęcił się prozie, stając się cenionym autorem powieści obyczajowych [*Zbiegowie w Noworosji* (*Bieglyje w Noworossii*, 1862), *Swoboda* (*Wola*, 1863), *Nowe miejsca* (*Nowyje miasta*, 1867), *Dziewiąta fala* (*Diewiatyj wal*, 1873)] i historycznych [*Mirowicz* (*Mirowicz*, 1875), *Księżniczka Tarakanowa* (*Kniażna Tarakanowa*, 1882), *Spalona Moskwa* (*Sożzonnaja Moskwa*, 1885), *Straszny rok* (*Czornyj god* 1887)], początkowe kroki na niwie literackiej stawiał jako poeta. W całokształcie jego dorobku te pierwsze próby literackie nie zajmują miejsca poczesnego, jednakże ze względu na tematykę i wymowę ideową stanowią ważny etap w formowaniu się osobowości twórczej Danilewskiego. Określają jego zainteresowania, postawę społeczną, metody artystyczne, którym holdował, pozwalają określić wzorce, z jakich młody poeta czerpał natchnienie.

Spuścizna poetycka Danilewskiego nie przedstawia się imponująco ani pod względem ilościowym, ani też artystycznym. Należy jednak pamiętać, iż w połowie XIX wieku, w okresie gdy młody twórca zaczął preferować ten rodzaj wypowiedzi, niewielu rosyjskich szermierzy pióra parowało się podobną działalnością. Historia literatury tamtej epoki odnotowała niewielu poetów, wśród których najwybitniejszymi byli: Fiodor Tiutczew (1803–1873), Atanazy Fet (1820–1892), Mikołaj Niekrasow (1821–1878).

Danilewski pisał wiersze, poematy; dużo uwagi w początkowym okresie twórczości poświęcił także pracy nad bajkami – krótkimi wierszowanymi

utworami fabularnymi, których podstawą jest przypowieść sugerująca praktyczne pouczenie, sąd moralny lub inny pogląd ogólny przez przytoczenie konkretnego przypadku.¹ Ten pradawny gatunek literacki, pojawiający się w epokach, które postulowały dydaktyzm sztuki, nie był typowy dla połowy XIX wieku. Bajka swą najwłaściwszą postać zachowała w dobie klasycyzmu. Jej zaś obecność w twórczości Danilewskiego wiąże się z literackimi poszukiwaniami młodego adepta sztuki słowa, z naśladownictwem znanych piór, ale także z ludową tradycją, która w bardzo dużym stopniu determinowała poczynania artysty.

Nietrudno zauważyć bliskie związki łączące bajkopisarstwo przyszłego autora *Mirowicza* z twórczością znakomitego Iwana Kryłowa (1769–1844)², któremu Danilewski poświęcił swą studencką pracę nagrodzoną srebrnym medalem [tym archaicznym gatunkiem interesował się także, jak wiadomo, Aleksander Puszkina (1799–1837) – drugi z bohaterów młodzieńczej rozprawy studenta].³ Obydwaj literaci, choć rozkwit ich talentu przypada na diametralnie różne epoki, byli zafascynowani marginesowym, „niskim” gatunkiem, na którym nigdy nie ciążyła odpowiedzialność reprezentacji, w czasach rosnącego despotyzmu carów, powstania liberalnej opozycji szlacheckiej wobec umacniającego się samowładztwa, narastania ideologii rewolucyjnej. Nakładając tradycyjną maskę bajkopisarza mogli ogarnąć szerszy wachlarz problemów. Przed Danilewskim piętrzyła się jednakże dodatkowa trudność – swe krótkie wierszowane dydaktyczne powiastki pisał w okresie, gdy proza zdobyła zdecydowaną przewagę nad poezją. Zarówno Kryłow jak i autor *Spalonej Moskwy* reprezentowali podobną płaszczyznę społeczną i polityczną; byli liberałami, negatywny stosunek do rzeczywistości wyrażali w zamaskowanej formie, nigdy nie dochodząc do jawnej opozycyjności. Prawdę, często gorzką i bezwzględną, starannie ukrywali pod postacią bajkowej alegorii. Lubowali się w jędrnych zwrotach rodzimej mowy, a wyszukany język salonowy, w którym nie było miejsca na wulgaryzmy i wyrażenia potoczne, był dla bohaterów ich powiastek zbyt obcy. Dlatego też uzupełnili go żywym słowem ludowym, ludową prostotą wyrazu, światem adekwatnych pojęć.

Rozpoczynając pracę nad pradawnym, ukształtowanym już w starożytności gatunkiem literackim, którego powstanie tradycja wiąże z despotyzmem wschodnim, Danilewski wiedział, że tematyczne jądro bajki w zasadzie

¹ W. Woźnowski: *Bajka [w:] Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 40–42.

² Fakty z życia i twórczości tego autora przytaczam na podstawie publikacji B. Gastler: *Iwan Kryłow [w:] Historia literatury rosyjskiej*, red. M. Jakóbiec, t. 1, Warszawa 1976, s. 364–375.

³ Danilewski, będąc studentem II roku Wydziału Prawa Uniwersytetu Petersburskiego, napisał pracę na konkurs ogłoszony przez Wydział Filologiczny, poświęconą twórczości Kryłowa i Puszkina.

nie ulegało zmianom od tysiącleci. Zapoczątkowany na gruncie europejskim przez półlegendarnego Ezopa (VI w. p.n.e.), gatunek ten wszedł do literatur narodowych jako ukształtowany, zapożyczony, wrósł w rodzimy grunt literacki, łącząc się z nim i rozwijając te elementy, które najbardziej odpowiadały danej kulturze. Rola bajkopisarza sprowadzała się więc do opowiedzenia starego, tradycyjnego wątku w nowy sposób. O oryginalności twórcy nie świadczyła zatem oryginalność myśli, lecz sposób jej prezentacji, dostosowanie do rodzimej tradycji literackiej. Już znany dziewiętnastowieczny krytyk rosyjski Wissarion Bieliński (1811–1848) pisał, że wymyślać nowych wątków nie trzeba, należy wziąć je gotowe, umieć opowiedzieć i zastosować.⁴

Przed Danilewskim, mającym możliwość wzorowania się na bajkopisarstwie wielu autorów, stały otworem dwie drogi: mógł albo stworzyć obrazek pelen życia i ruchu, albo też, ograniczając się do najważniejszych kwestii, zaprezentować maksymalnie zintelektualizowaną formę poetycką. Młody literat w ślad za francuskim twórcą bajki narracyjnej – Jeanem La Fontaine'em (1621–1695) i Kryłowem wybrał pierwszy wariant, odrzucając drugi reprezentowany przez niemieckiego prekursora bajki epigramatycznej Gottholda Ephraima Lessinga (1729–1781) i Ignacego Krasickiego (1735–1801). W obydwu typach bajek musiała jednak zostać zachowana główna zasada gatunku – semantyczna dwuplanowość będąca wyznacznikiem dydaktycznego charakteru utworu. Epoka, w której tworzył autor *Nowych miejsc*, nie postulowała dydaktyzmu sztuki, jego bajki rozwijały się więc poza głównym nurtem literatury i traktować je należy jako relikty epoki wcześniejszej, reprezentowanej na gruncie rosyjskim tego gatunku przez jego prekursorów: Antiocha Kantemira (1708–1744), Michała Łomonosowa (1711–1765), Wasyla Triediakowskiego (1703–1769), a także współczesnych Kryłowowi: Aleksandra Sumarokowa (1717–1777), Michała Chieraskowa (1733–1807), Wasyla Majkowa (1728–1778). Pojedyncze bajki pisało też wielu innych znanych twórców⁵, mimo iż gatunek ten był traktowany jako „niski”, zajmujący ostatnie szczeble literackiej drabiny hierarchicznej. Taka bowiem sytuacja pozwalała na wprowadzenie elementów ostrej satyry społecznej, a ponadto nie stawiała przeszkód w bliskich związkach z folklorem.

Przystępując do tego szczególnego gatunku twórczości literackiej Danilewski miał na względzie nie tylko ostrze satyry społecznej czy politycznej, ale przede wszystkim kwestie związane z folklorem. Jego bajki bowiem nie są czystym wytworem autorskiej fantazji, lecz opierają się na ludowych baśniach, legendach, opowiadaniach szerzonych drogą ustnego przekazu.

⁴ W. G. Bielinskij: *Połnoje sobranije soczinienij w 30-ti tomach*, t. 8, Moskwa 1955, s. 576.

⁵ Do najważniejszych należy zaliczyć: Denisa Fonwizina (1744–1792), Aleksandra Radiszczewa (1749–1802), Gabriela Dierżawina (1743–1816), Wasyla Żukowskiego (1783–1852), Konstantego Batuszkowa (1787–1855), Aleksandra Puszkina.

Wspólną cechą tych utworów wywodzących się z szerokich mas był schematyzm motywów tematycznych, konwencjonalna charakterystyka psychologiczna postaci (oparta na kontrastowych zestawieniach: bogaty – biedny, głupi – mądry), brak ścisłej lokalizacji czasu i miejsca akcji, prostota fabuły, biorącej za podstawę jeden przejrzyście zarysowany wątek oraz przewaga form dialogowych nad narracją.⁶ Utwory Danilewskiego, jak zauważył sam autor w przedmowie do ich wydania, nie są jednak zwykłymi przekładami ukraińskich bajek ludowych, zostały w nich zachowane jedynie „ludowe mity oraz szczególnie trafne i obrazowe powiedzonka tych, którzy je przekazywali”.⁷ Większość tych opowieści słyszał autor w dzieciństwie od niani – staruszki Agraifieny i jej męża Abrahama, wprowadzających go w świat na pół realnych, na pół fantastycznych ukraińskich podań i legend. Ich opowieści o treści obyczajowej wywarły wpływ na kształtowanie umysłu młodego chłopca:

„Zdarzało się, – wspominał późniejszy autor *Bajek stepowych* – że opowiadanie było już dawno skończone, świeczka zgasła. Wszyscy śpią, a u dziecięcego wezłowia przez całą noc [...] rozlega się żaloszny głos rybki, która była niegdyś śliczną panienką, cwałuje po lesie straszna końska głowa, szepczą i szeleszczą stepowe trawy [...]; płacze zakłęta w fujarkę dusza zamordowanej dziewczynki; śpiewa Iwaszko, którego chce zjeść wiedźma [...]”.⁸ Stary sługa dziadka opowiadał młodemu Grzegorzowi inne bajki wzorowane na eposie bohaterskim; tych jednak opowieści chłopiec nie lubił „[...] bajki niani i jej męża – obyczajowe, przywodzące na myśl życie futurów i słobodek⁹ [...]”¹⁰ bardziej mu się podobały.

Zainteresowaniom tym Danilewski dał wyraz w zbiorze *Bajek stepowych* zawierającym 19 utworów wyłącznie o treści obyczajowej. Jego opowieści ze względu na występujące postacie, zakres poruszanych zagadnień, obecność elementów cudownych i fantastycznych są konglomeratem bajki zwierzęcej, magicznej oraz nowelistycznej.¹¹ Biorąc zaś pod uwagę sposób formułowania wypowiedzi można je scharakteryzować jako bajki-zajmujące opowieści i bajki-felietony obyczajowe.¹² Więcej jest tych pierwszych (11), wśród których można wyróżnić utwory z przewagą elementów bajki magicz-

⁶ H. Kapelusz: *Bajka ludowa* [w:] *Literatura polska...*, t. 1, s. 42–43.

⁷ G. P. Danilewskij: *Polnoje sobranije soczinienij w 24-ch tomach*, t. 8, S.–P. 1901, s. 94. Przekład tego i następnych fragmentów podaję we własnym tłumaczeniu – L. M. W dalszej części niniejszego studium odsyłam do określonych bajek przytaczam bezpośrednio w tekście, podając w nawiasie tom i stronicę wspomnianego zbioru utworów pisarza.

⁸ *Ibid.*, s. 94–95.

⁹ Słobodka – terminem tym oznaczano na Ukrainie niewielkie osady podmiejskie.

¹⁰ Danilewskij: *Polnoje...*, t. 8, s. 95.

¹¹ Podział ten oparty jest na klasyfikacji dokonanej przez Helenę Kapelusz w artykule: *Bajka ludowa*, s. 42.

¹² Powyższy podział na: bajkę-satyre, bajkę-abstrakcyjną alegorię, bajkę-zajmującą opowieść i bajkę-felieton obyczajowy zaproponował Bohdan Galster. Patr.: B. Galster: *Wstęp* [w:] I. Kryłow: *Bajki*, Wrocław-Kraków 1961, s. XLVII.

nej (8) oraz zwierzęcej (3). Pośród bajek-felietonów obyczajowych natomiast wszystkie utwory przybrały dominujące motywy bajki nowelistycznej (8).

Najlichniesza jest więc grupa bajek-zajmujących opowieści, w których odnajdujemy większą ilość elementów cudownych i fantastycznych oraz niezwykle zbiegi okoliczności odmieniające losy bohaterów. W *Bajkach stepowych* (*Stiepnije skazki*, 1852) można usłyszeć więc dźwięk zaczarowanej fujarki, oskarżającej dziewczęcym głosem swą zabójczynię – siostrę [*Żywa fujarka (Żywaja swiriel)*]¹³, uzalić się nad losem chłopca przemienionego w koźła w wyniku napicia się zakazanej wody [*Brat i siostra (Brat i siostra)*], być obecnym na rozprawie, w czasie której oburzone niesprawiedliwością sędziów diabły, zmusiły ich do zmiany werdyktu krzywdzącego biedną wdowę w sporze z bogaczem [*Czarty (Biesy)*], śledzić los sprytnego chłopca – rybaka zwyciężającego w zmaganiach na śmierć i życie wiedźmę – czarownicę [*Iwaszko (Iwaszko)*]. W tej grupie bajek Danilewskiego odnajdujemy także zaczarowaną końską głowę przemieniającą dziewczęta w zależności od ich wrażliwości na dobro i zło bądź w piękną księżniczkę, bądź w bezzębną staruchę [*Leśna chatka (Lesnaja chatka)*], obserwujemy złego i przebiegłego czarownika zmieniającego ludzi w zwierzęta [*Och (Och)*], spotykamy wiele utrudniających życie niewiarygodnych baśniowych stworów [*Paproć (Paprotnik)*], a także możemy być obecni na dworze najjaśniejszej gwiazdy na niebie [*Droga do Słońca (Put' k Sołncu)*].

Tylko trzy utwory utrzymane są w konwencji bajek-zajmujących opowieści, w których odnaleźć można elementy najstarszej odmiany bajki ludowej – zwierzęcej. Jej bohaterowie wyposażeni w cechy ludzkie doznają przygód, wujują ze sobą lub przyjaźnią się. W każdym jednak z opowiadań obok alegorycznych postaci zwierzęcych występują także ludzie. Są to typowi przedstawiciele środowiska wiejskiego podstępnie oszukani przez lisicę [*Kuma-lisica (Kuma-lisica)*], sprytni staruszkowie wykorzystujący niektóre zwierzęta [*Żywiczny byczek (Smolanoj byczok)*], sprawiedliwy gospodarz surowo karzący za kłamstwo [*Kozy dziadka (Diedowy kozy)*]. We wszystkich tych bajkach postacie zwierząt występują w funkcji konwencjonalnych znaków, reprezentujących uogólnione cechy ludzkich postaw i charakterów (lis – przebiegłość, wół – siła, wilk – skłonność do rozboju, zając – płochliwość, niedźwiedź – siła, łakomstwo, koza – niesumiennność).

Kilka utworów napisał Danilewski w formie bajek-felietonów obyczajowych, w których przewagę zyskały elementy bajki nowelistycznej. Jest to wewnętrznie zróżnicowana grupa utworów w zależności od pochodzenia pomysłu literackiego. Największa ich część odnosi się do budujących powiastek zwanych egzemplum, wplatanych w tok kazań jako ilustracja wyводу teoretycznego, mająca przez odwołanie się do wyobraźni słuchacza ułatwić zrozumienie lub wzmocnić argumentację.¹⁴ Tego rodzaju bajką jest *Śnieżka*

¹³ Wszystkie tytuły bajek Danilewskiego podaję we własnym przekładzie – L. M.

¹⁴ J. Krzyżanowski: *Przykład, egzemplum* [w:] *Literatura polska...*, t. 2, s. 257–258.

(*Snieguroczka*) o małżeństwie staruszków lepiących ze śniegu córeczkę i ożywiających ją swą miłością, *Jeniec Krymu* (*Krymskij plennik*) szkalujący ludzką przywarę, jaką jest lenistwo, *Śmierć* (*Smierť*) wykorzystująca stary motyw umowy między śmiercią a nie mogącym jej przechytrzyć człowiekiem oraz *Sen w Iwanową noc* (*Son w Iwanowu nocz*) piętnujący zawiść, obłudę, złodziejstwo. *Osada nad jeziorem* (*Oziero-słobodka*) jest natomiast przykładem innego rodzaju bajek powstałych w oparciu o ludową legendę opisującą cudowną interwencję sił nadprzyrodzonych w sprawy ludzkie¹⁵, która w wypadku tego utworu przybrała postać kary za brak chęci niesienia pomocy drugiemu człowiekowi. Jeszcze innym przykładem bajek-felietonów obyczajowych z elementami bajki nowelistycznej są utwory nawiązujące do historii nowelistycznej oznaczającej opowiadanie o zdarzeniu lub ciągu zdarzeń.¹⁶ Bajka *Karzelek* (*Karatyszka*), opisująca los sprytnego chłopca, który mimo kalectwa potrafił ofiarować ojcu nową izbę i zwolnienie od pańszczyzny, a sam ożenił się z córką ziemianina, utrzymana jest w konwencji historii budującej, natomiast *Dola* (*Dola*), przedstawiająca bezowocne zabiegi ojca starającego się o zmniejszenie przepowiedni złego losu ciężącej nad synem – to przykład odmiany tragicznej. Na pograniczu zaś tych dwóch konwencji umieścić należy bajkę *Dzieci-topielicy* (*Mładiency-utoplenniki*) ukazującą rozpacz ojca po stracie jedyne go synka i radość w związku z przeniesieniem go do nieba.

Posługując się językiem Ezopa, Danilewski operował żywym słowem ludowym wprowadzając ludową prostotę wyrazu oraz świat pojęć mieszkańców przede wszystkim ukraińskich wsi. Autor patrzył na otoczenie oczami ludu, oceniał rzeczywistość z punktu widzenia jego interesów, odzwierciedlił zasadnicze cechy życia futorów i podmiejskich osiedli. Realizował zatem w praktyce słowa wielkiego krytyka Bielińskiego, według którego najważniejszą zaletą literatury i najwyższą zasługą poety była w owym czasie ludowość.¹⁷ U autora *Bajek stepowych* złożyło się na nią zarówno trzeźwe spojrzenie na świat, system obrazów poetyckich, charakterystyka bajkowych postaci, jak też język i styl. Była to ludowość żywiolowa oparta na praktycznym, zdrowym, lecz niekiedy niezwykle surowym sędzie szerokich mas. Jakże wymownie brzmią słowa ukazujące straszliwą karę, która z woli ludu spotkała zabójczynię własnej siostry:

Народ убийцу осудил на смерть,
Он привязал ее к хвосту коня
И так пустил его по вольной степи.
И где сестра безжалостная грудью
Ударилась, там вырос тернь колючий,

¹⁵ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński: *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 211–212.

¹⁶ *Historia nowelistyczna*, notatka redakcyjna [w:] *Literatura polska...*, t. 1, s. 354–355.

¹⁷ Bieliński: *Połnoje...*, s. 565.

Где русою ударилась косою,
Там забелела сплошь ковыль-трава;
А где рукой ударилась греховой,
Там протянулись черные могилы.

(*Żywa fujarka*, VIII, 104)

Podobny los spotkał tytułową bohaterkę bajki *Kozy dziadka* występującą jako maska pewnego ludzkiego typu. Została ona okrutnie ukarana przez ogół pobratymców za obłudę i fałsz:

На нее напали все звери –
И гуртом за лихие лукавства
Разрывали ее по кусочкам.

(VIII, 116)

Lud karał wszystkie odstępstwa od swej tradycyjnej moralności. W wymiarze sprawiedliwości był sędzią surowym, lecz sprawiedliwym. Jednocześnie szczerze nagradzał dobre uczynki; szczególnie wrażliwy był na pomoc niesioną bliźniemu. Częstą formą uhonorowania prawdziwej cnoty było radykalne polepszenie doli bajkowej postaci:

И стала она красоты несказанной,
Царевною села в рыдван золоченный,
Серебряный конь ее вывез из леса;

(*Leśna chatka*, VIII, 133)

Chwile szczęścia za uczciwe życie, dobroć i wzajemną miłość spotkały także bezdzietną parę starszków, którzy mogli pocieszyć serca ulepioną ze śniegu, a następnie ożywioną córką (*Śnieżka*). Inne małżeństwo zostało nagrodzone za stawianie czoła rozbojowi i przebiegłości (*Kuma-lisica*), a marzący o wyzwoleniu się od złego czarownika młody Kozak osiągnął swój cel i pojął za żonę córkę ziemianina (*Och*). Alegoryczny tytuł bajki *Droga do Słońca* odczytać należy jako marszrutę prowadzącą w kierunku prawdy, dobra, radości i szczęścia; kto zboczy z niej, a szczerze pragnie naprawić swe postępowanie, może zawsze liczyć na przebaczenie, jednakże postacię grzeszną, w myśl ludowej moralności, musiały zawsze ponieść zasłużoną karę za swe uczynki. Przekonali się o tym ci, którzy preferowali kłamstwo i chciwość (*Kuma-lisica*), byli wyzuci z najmniejszego nawet poczucia społecznej sprawiedliwości (*Czarty*), odmawiali pomocy potrzebującym jej (*Osada nad jeziorem*), nie chcieli widzieć ludzkiej krzywdy, a jednocześnie byli skorzy do zdrady (*Droga do Słońca*). W bajkach lud piętnował piórem Danilewskiego także lenistwo (*Jeniec Krymu*), graniczącą z obłudą i wiodącą do przestępstwa zawiść (*Żywa fujarka*), nieokielznaną zazdrość (*Leśna chatka*, *Sen w Iwanową noc*), nieprawdomówność wynikającą bądź z chęci zaimponowania innym (*Paproć*), bądź też mającą na celu wykorzystanie i oszustwo współnika (*Śmierć*). Aprobaty najniższej zhierarchizowanej warstwy społeczeństwa rosyjskiego nie zdobyło także ani nieposłuszeństwo (*Brat i siostra*), ani lekomyślność (*Dzieci-topielcy*).

W *Bajkach stepowych* Danilewski w ślad za tradycją uwznioślił te cechy charakteru ludu, które świadczyły o jego moralnej wyższości, dzięki którym wykorzystywał on nadarzające się sytuacje do osiągnięcia własnych celów i triumfował w konfrontacji z fałszywymi ocenami, normami i zasadami określającymi zakres poglądów i zachowań. Utwory te przynoszą pochwałę ludzkiego rozumu i przebiegłości zapewniającej bohaterom bardziej dostatnie życie (*Żywiczny byczek*, *Karzelek*), a niekiedy wyprowadzającej ich z poważnych opresji (*Iwaszko*). Niosą jednocześnie ostrzeżenie przed wykorzystywaniem sprytu przeciwko osobom uczciwym (*Sen w Iwanową noc*) i wiarę w niezmienność zapisanego w gwiazdach ludzkiego losu (*Dola*, *Śmierć*).

Wątki fabularne, które wykorzystuje ten pradawny gatunek literacki, mają we wszystkich literaturach podobny charakter. Wszystkie one wywodzą się bowiem z folkloru, wątki zaś twórczości ludowej, jak twierdzi polski badacz Bohdan Galster, nie znają granic, swobodnie wędrując po świecie.¹⁸ Każdy lud ujmował je nieco inaczej, przydając im tym samym swoistego kolorytu i barwy. Zasłyszane więc, a następnie wykorzystane przez Danilewskiego ukraińskie ludowe opowieści często przypominają motywy występujące w utworach folklorystycznych mieszkańców innych regionów. Do popularniejszych należą bajki mówiące o dzieciach uwalniających się z niewoli złej czarownicy przez posadzenie jej na szufli i spalenie w piecu (*Iwaszko*) czy też opowieści o lepieniu przez ludzi wymarzonych istot, które ożywając przynoszą korzyści swym opiekunom (*Żywiczny byczek*, *Śnieżka*). Bardzo znane były też wątki poświęcone bratobójstwu (*Żywa fujarka*), zawieraniu przez człowieka umowy ze śmiercią (*Śmierć*), przemienianiu ludzi w zwierzęta (*Brat i siostra*), odnajdowaniu w upośledzonych przez los niezwykle pozytywnych wartości (*Karzelek*), jak również opowieści o siłach uważanych tradycyjnie za wrogie człowiekowi, a w niektórych przypadkach broniących go przed niesprawiedliwością innych (*Czarty*).

Tradycyjnie już ten archaiczny gatunek literacki połączony jest z elementami o wymiarach nadprzyrodzonych. Jednakże bajki obyczajowe Danilewskiego należą do tej grupy, w której motywy fantastyczne nie są dominującym atrybutem. Brak więc w nich cudownych przedmiotów, nie występują zbyt często fantastyczne postacie [bardzo łatwo dają się one zaszeregować do grupy pozytywnych dla człowieka (np. *Leśna chatka*) lub negatywnych (np. *Och*)], miejsce wielu tradycyjnych postaci zwierzęcych zajmują chłopci, a personifikacje są raczej rzadkim zjawiskiem (np. *Droga do Słońca*). Nieco częściej można natomiast spotkać hiperbole:

И так лежал он, все курил, да думал,
А рой годов над ним незримо мчался,
И зарастать казак травой стал...
И так сто лет он ровно пролежал.¹⁹

(*Jeniec Krymu*, VIII, 110–111)

¹⁸ Galster: *Wstęp*, s. LXXVI.

Кондрат в досаде, жаль ему ножа;
 Разулся и полез в отверстие дыни –
 Глядит, а там уж бродит человек.
 – „Ищу волов, а ты?” – „Ищу ножа”.

(*Sen w Iwanową noc*, VII, 138)

Bajki stepowe Danilewskiego, choć pisane wierszem, a nie prozą, jak większość ich odpowiedników będących wytworem mieszkańców wsi, są na wskroś przeniknięte ludowym kolorytem. Było to uwarunkowane faktem ich powstawania na podstawie oryginalnych opowieści środowiska chłopskiego. O przynależności tych utworów do bogatej rosyjskiej skarbnicy folklorystycznej świadczy przede wszystkim ich obyczajowa tematyka i moral, który bajkopisarz wiązał zawsze z trzeźwym ludowym poglądem na świat. To uogólnienie nauki moralnej, mądrości życiowej głoszonej przez bajkę, niekiedy wyrażone było w formie ludowego przysłowia. Tym samym autor jakby świadomie pragnął podkreślić jego źródło ludowe:

– Нет! вижу я, как ни бейся, а доли своей не минувешь;
 С нею родишься на свет, с нею и в могилу ты ляжешь!

(*Dola*, VIII, 142)

Do specyficznych składników gatunku, umiejętnie wykorzystywanych przez twórcę, należą również formuły słowne początkowe, śródtekstowe i końcowe. Te pierwsze są w przeważającej większości jego bajek bardzo podobne:

Жил-был себе когда-то дед да баба;

(*Iwaszko*, VIII, 124)

Жил да был старик со старухой.

(*Żywiczny byczek*, VIII, 119)

Жил себе человек небогатый

С молодою женою и с сыном.

(*Dzieci-topielicy*, VIII, 116)

Давно то было – жил казак Вакула

(*Jeniec Krymu*, VIII, 109)

Жили-были сироточки,

(*Brat i siostra*, VIII, 106)

Tradycyjnie już bowiem opowieści o treści obyczajowej rozpoczynały się od takich właśnie wariantów sformułowania „żył-był”. Formuły końcowe były przez Danilewskiego rzadziej wykorzystywane:

На свадьбе той и я когда-то был,
 За молодых гулял, мед-пиво пил.

(*Och*, VIII, 148)

¹⁹ Podkreślenia fragmentów tekstów w tej oraz w innych częściach studium – moje · L. M.

W celu jak największego przybliżenia bajek do ich ludowych oryginałów autor wprowadzał niekiedy do tekstu rymowane wstawki recytowane lub śpiewane:

Пльви, пльви ты, челнок,
Выплывай на бережок;
Ко мне мать пришла,
Мне есть принесла!

(*Iwaszko*, VIII, 125)

Szczególnie często Danilewski używał słownictwa ludowego i frazeologii. Szeroko stosował typowe dla folkloru środki artystyczne: tautologie –

Не видел ли ты дядюшка,
Ручья путем-дорогою?

А грудь мою змея-тоска
Сосет-грызет без устали

(*Brat i siostra*, VIII, 107, 109)

epitety stale –

Серый волк из ямы спрашивал:
„Для чего, чего ты, старый дед,
У порога точишь вострый нож?”

(*Żywiczny byczek*, VIII, 120)

zdrobnienia –

И за речкой исчезает...
Лепит дед со снегу ножки,
Лепит носик, лепит ротик;

(*Śnieżka*, VIII, 111)

zgrubienia –

Совсем-то красавчик, когда б не носище,
Величней чуть не топорище.

На славу жилище
Чуть не с гору, какой городище!

(*Karzelek*, VIII, 132)

porównania –

Жениха, как листья в осень,
К ним посыпались в ворота.

Стала таять, словно свечка;

(*Śnieżka*, VIII, 112, 113)

a nawet wulgaryzmy –

Нет! не дураки на свете мы родились,

(*Czarty*, VIII, 124)

Вези, старый хрен, со двора свою дочку.

(*Leśna chatka*, VIII, 132)

Te poczynania początkującego literata dobitnie świadczą o kulcie, jaki żywił dla ludowych tradycji, wśród których upłynęło jego dzieciństwo. Od najmłodszych lat pobudzały one fantazję chłopca, określały jego zainteresowania, a w przyszłości znalazły artystyczny wyraz w utworach tego beletrysty. *Bajki stepowe*, podobnie jak i cała twórczość Danilewskiego w początkowym etapie jego drogi pisarskiej, stanowiły jedynie literacką próbę przed późniejszymi zamierzeniami, były tylko *preludium* do dużych form prozatorskich. Bajkopisarstwo autora, które nie odegrało znaczącej roli w całości kształcie jego dorobku, wyrosło ze źródeł ludowych. Artysta umiał spojrzeć na świat oczami prostych ludzi. Czerpał motywy z folkloru, poddawał się jego wpływowi i sam z kolei folklor rosyjski wzbogacał.

РЕЗЮМЕ

Григорий Данилевский (1829-1890) – это довольно известный во второй половине XIX века русский беллетрист, автор многих бытовых (*Беглые в Новороссии*, *Воля*, *Новые места*, *Девятый вал*) и исторических (*Миrowич*, *Княжна Тараканова*, *Сожженная Москва*, *Черный год*) романов. Замечательный и своеобразный талант этого прозаика своими корнями уходит, однако, в лирику. В эпоху, когда поэзия переживала упадок, Данилевский сочинял стихотворения, поэмы. Начальный этап литературной деятельности этого забытого сегодня художника характеризовался его большим интересом к народной поэзии. Результатом этого был сборник стихотворных сказок (*Степные сказки*, 1852), возникших на основе устного украинского народного творчества.

Настоящая работа ставит перед собой цель охарактеризовать все примеры этого древнего литературного жанра в творчестве Данилевского. Она является попыткой разделить произведения, возникновение которых традиция связывает с восточным деспотизмом, на тематические группы. Учитывая большое влияние на автора творчества Ивана Крылова и других, как русских, так и зарубежных сочинителей сказок, статья доказывает большую оригинальность *Степных сказок* и их огромную связь с фольклором.

Насыщенные бытовой а не героической тематикой сказки Данилевского свидетельствуют о его живом интересе к народным верованиям, традициям, рассказам; они доказывают влияние устного творчества широких масс на писателя и являются примером того, что молодой автор, в свою очередь, также обогатил русский фольклор.

RÉSUMÉ

Dans la deuxième moitié du XIXe s. Grzegorz Danilewski (1829–1890), romancier russe bien connu, était auteur de plusieurs romans de mœurs (*Les fugitifs de la Nouvelle Russie*, *La Liberté*, *des Nouvelles Places*) et livres traitant du sujet historique (*Mirowicz*, *la Princesse de Tarakanov*, *Moscou en flammes*). Les débuts de son talent rare ont pourtant leurs racines dans la poésie. Danilewski écrivait des vers, des poèmes à l'époque où la poésie connaissait un déclin. L'étape initiale de la création artistique de ce poète oublié des nos jours, était marquée par un penchant manifeste vers la poésie populaire dont l'exemple est un recueil de fables (*Fables de steppe*, 1852) où l'auteur s'inspirait de la tradition orale du peuple ukrainien.

Le but du travail présenté ci-dessus est une caractéristique de tous les exemples de ce genre littéraire très ancien présent dans la création de Danilewski. On y essaie aussi de distinguer certaines catégories thématiques. Les sources littéraires lient d'habitude la création de ceux-ci avec le despotisme oriental. Bien que l'oeuvre de Danilewski se trouve fortement influencé par Ivan Krylov et d'autres auteurs de fables tant russes qu'étrangers, dans l'article on prouve une grande originalité des *Fables de steppe* et leur forte liaison avec le folklore.

Traitant surtout des moeurs, les fables de Danilewski prouvent de son vif intérêt pour les superstitions populaires et la tradition, confirment une forte influence de toute sorte de la création orale sur l'écrivain et peuvent très bien montrer, comment le jeune écrivain a enrichi lui-aussi le trésor du folklore russe.